

ПОДІЛЛЯ В РАДЯНСЬКИЙ ЧАС

Олександр Криворучко

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ ПОЛІТИКИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ»

У статті висвітлено становище представників національних меншин на Поділлі в 1920-х роках, особливості та наслідки проведення більшовицької політики «українізації» серед меншин краю.

Ключові слова: УСРР, Поділля, нацменшини, коренізація, політика «українізації».

Політика радянської національних меншин, що проводилася в ході задекларованої коренізації мала в кожному регіоні УРСР спільні фактори і свої особливості. Показовим є приклад прикордонного Поділля з його строкатим національним складом населення.

У доповіді Подільського губкому КП(б)У до ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У «Про стан українізації в Подільській губернії» зазначалося, що на 1924 р. населення краю (3482000 чол.) за національним складом представлено такими спільнотами: українці – 80%, євреї – 14 %, інші (поляки, росіяни, молдавани, німці та ін.) – 6% [1, арк. 1].

При чому єврейська людність зосереджувалася переважно у містечках і містах, займаючись ремеслами і торгівлею, та становила значний відсоток представників інтелігентських професій – науковці, учительство, медпрацівники, службовці радустанов тощо. У сільськогосподарському виробництві євреї становили незначну долю (до 8 тис. чол.).

Польське населення було «частиною розкидане по цукровим заводам, частиною зібране компактними групами» в Кам'янецькому, Проскурівському і Могилівському округах і займалося землеробством. Зокрема лише у Кам'янецькому окрузі на жовтень 1924 р. нараховувалося 61148 поляків (головним чином – селян), розпорошених серед українського населення, становлячи в окремих населених пунктах до половини кількості жителів [2, арк. 9].

Молдавани в основному проживали на кордонах з Бессарабією (Тульчинська, Могилівська округа) і займалися сільським господарством. За певними даними на початок 1920-х рр. в Подільській губернії проживало 10 тис. молдаван [3, с. 8].

Щодо політичних настроїв інтелігенції, то у доповіді губкому наголошувалося, що «серед інтелігенції української, головним чином сільського вчителства, відбувається процес наближення до радвлади і партії. Польська інтелігенція, частково єврейська, залишається майже вороже настроєною, також українська

інтелігенція міст. Сільське учительство бере активну участь в сільському громадському житті» [1, арк. 1].

У період 1917-1919 рр. у складі міських та губернських більшовицьких організацій були утворені національні комуністичні секції. У 1920 р. з метою залучення нацменшин до радянського будівництва ці секції були реорганізовані у відділи (бюро) агітації й пропаганди. Окрім того, на початок 1920-х рр. при партійних комітетах були організовані спеціальні підрозділи, що проводили відповідну роботу серед нацменшин. Цю роботу координував спеціально утворений підрозділ нацменшин ЦК КП(б)У, в структурі якого діяло чотири секції: єврейська, польська, німецька та болгарська [3, с. 87-88].

Радянські органи влади УСРР теж долучалися до роботи серед нацменшин. Так, у травні 1921 р. указом президії ВУЦВК при НКВС УСРР було створено відділ нацменшин, а в 1924 р. при ВУЦВК була утворена Центральна комісія с справах національних меншостей. Уповноважені члени комісії брали участь (з правом дорадчого голосу) в засіданнях всіх центральних установ при обговоренні питань, що стосувалися прав нацменшин. Місцевими органами Центральної комісії були бюро (секції) нацменшин при губернських окружних виконкомах [4, арк. 19].

Як зазначалося, найбільшими нацменшинами Поділля були євреї та поляки. Тому представницькі органи саме цих меншин відзначалися активною діяльністю в роботі партійних і радянських органів краю щодо реалізації національної політики.

Згідно доповіді Євсекції Подільського губкому КП(б)У (березень 1925 р.) для задоволення єврейського населення губернії було зроблено чимало: Центральному робітничому клубу у Вінниці було організовано євсекцію, у всіх районних клубах організовані єврейські куточки, «в цілому ряді містечок різних округів організовано єврейські гуртки при сільбудах і хатах-читальнях», в окремих населених пунктах відкриті єврейські хати-читальні, в Тульчині, Немирові, Калинівці. Могилеві відкриті клуби кустарів-одинаків, «широко розгорнуто по самим закинутим куткам сітка драматичних гуртків», по губернії розіслано 150 бібліотек тощо [5, арк. 33].

А ось яка характеристика єврейської клубної роботи міститься у засіданні завідувачів УПО від 07-08. 10. 1926 р., де слухалось питання «Про обслідування політпросвіти Могилівської округи»: «В містечку Могилеві 3 клуби: центральний, робітничий окремих клуб для кустарів одинаків. У двох перших робота не проводиться, тільки жваву роботу проводить Клуб кустарів, який має гарний драмгурток, що дає вистави на єврейській і російській мовах. В клубі добре працює бібліотека, є хорівий гурток» [6, арк. 67].

Слід зазначити, що для єврейського населення краю й на середину 1920-х рр. актуальною залишалася так звана «містечкова проблема» і шляхи її вирішення.

Проблема виникла на початку 1920-х рр. За визначенням одного із тодішніх партійних функціонерів А Глинського, її суть полягала в тому, що значна частина єврейського населення, яке проживало переважно у містечках і займалося ремеслами та торгівлею, фактично залишилося без засобів до існування [7, с. 54].

Партійно-радянське керівництво УСРР вирішення цієї проблеми вбачало у залученні євреїв до сільськогосподарської діяльності. Враховуючи те, що на території компактного проживання євреїв (в тому числі й на Поділлі) і так було аграрне перенаселення, вирішено було переселяти євреїв на землі колонізаційних фондів. Це проводилося в рамках реалізації широкої програми боротьби з безробіттям в центральних губерніях СРСР.

Зважаючи на те, що за даними НКП СРСР на початок 1924 р., загальна кількість робітників, що залишають села і шукають заробітку на стороні, становила 1,6 млн. чол., Рада праці і оборони СРСР підготувала проект постанови, в якій, зокрема, містилися такі пункти:

«1. В розв'язок постанови від 3-го вересня 1924 р. з метою послаблення притоку надлишкового селянського населення із сіл до міст і забезпечення проведення заходів по боротьбі з міським безробіттям, визнати необхідним, поряд з іншими мірами організувати переселення селянського населення на багатоземельні окраїни.

2. Районами, потребуєчими в першу чергу у виселенні визнати: Західну і Центрально-Землеробську області і частини Північно-Західної, Центрально-Промислової і Середньо-Волжкої областей, а також Білоруську і Українську РСР, по мірі використання ними всього вільного земельного фонду.

3. Для виселення виділити спеціальні колонізаційні земельні фонди в межах Північного Кавказу, Поволжя, Уралу, Сибіру і Далекого Сходу.

8. Розробити питання про можливість в міру вказаної потреби, переселення надлишкового населення із найбільш переселених районів Європейської частини СРСР на вільні землі окраїнних Республік і автономних областей (Киргизької, Башкирської республік і автономних областей Кара-Киргизів, Ойротської та ін.)» [8, арк. 125].

Координацію роботи із переселення єврейського населення СРСР займалася уворена в серпні 1924 р. Комісія із земельного влаштування трудящих євреїв при ЦВК (Комзет). У 1926 р. таку комісію було організовано при ВУЦВК (Укркомзет). Окрім єврейського населення, переселенню на нові землі підлягав надлишок сільськогосподарського населення інших нацменшин [3, с. 95].

Значну допомогу в організації переселення євреїв надавали міжнародні організації: «Джойнт», «ІКОР» (США), «ЕКТ» (Франція), «ПРОКОР» (Аргентина), «Агро» (Палестина) та інші.

Окрім іноземних організацій, які надавали матеріальну і фінансову допомогу євреям-колоністам, такі ж функції виконувало товариство із земле влаштування трудящих євреїв (ОЗЕТ).

Те, що на відміну від переселенців інших національностей, євреям виділялися, насамперед, землі на території Півдня України (Херсонська, Катеринославська губернії) та на Півночі Криму, призвело до зростання антисемітських настроїв як у місяцях, звідки відбувалося переселення, так і на територіях, де виділялися землі колоністам.

Переселенську політику для залучення до сільськогосподарського виробництва здійснювали у відношенні до таких мало чисельних національностей як цигани, чехи, ассирійці та інші.

Офіційні дані щодо польського населення містяться, зокрема, у документах польських секцій окружних комітетів КП(б)У :

Таблиця 1.

Польське населення Подільської губернії на 15.11.1924 р. [2, арк. 37].

Округ	Всього жителів	Міських	Сільських
Вінницький	25532	4430	21202
Проскурівський	24251	3987	20264
Кам'янецький	11413	2405	9008
Могилівський	10164	1209	8955
Тульчинський	9752	1368	8384
Гайсинський	6489	900	5589
Всього	87601	14299	73302

Існувала проблема щодо визначення кількості поляків, що проживали на території губернії (розмежування понять «поляк» і «католик»). Як зазначалося на спільному засіданні Польбюро Подільського губкому КП(б)У з представниками ЦК КП(б)У і Наркопроса (1.02.1924 р.), «Губстатбюро визначало 87 тис. польського населення і католицького 303 тис.» [1, арк. 13].

А у секретній записці Інспектури при польських закладах Подільського губкому КП(б)У констатувалося: «Поняття «поляки» і «католики» завдяки цілому ряду історичних причин являються серед населення синонімами і проведення межі між одним і другим поняттям являється неможливим [2, арк. 3].

Ще була проблема розмежування «поляків», «католиків» і «українців-католиків». В секретному листі Польінспектури Кам'янецького Окренаросвіти до ПБ ЦК КП(б)У (16. 10. 1924р.) констатувалося: «Розмежувати «українця-католика» від поляка майже неможливо із наступних причин. Населення, яке зазнало національне гноблення царського режиму, що розмовляє на суміші української та польської мов, часто говорять «я при царизмі втратив свою мову, нехай же діти знайдуть її». Окрім того до недавнього часу поширювалися чутки, що поляків, які проживають в Кам'янецькій окрузі, у випадку війни з Польщею чи Румунією, будуть відсилати до

Росії чи в Сибір. Ця обставина впливала на збільшення «католиків-українців» [2, арк. 9].

Наприклад, навіть в пік проведення політики «українізації», в характеристиці Могилівської округи (матеріали засідання УПО 07-08. 10. 1926 р.) чисельність поляків вказана «5000 або 17886». Щодо розбіжності цих даних міститься пояснення: «5 т. дає ЦСУ, а 17.886 цифра встановлена округою. Річ в тому, що багато українців-католиків за відповідною агітацією ксьондзів, хоча і розмовляють українською мовою, по-суті являються українцями – рахують себе поляками й при всіх переписах просять зносити до реєстру як поляків. Це питання зараз обговорюється по округових організаціях, чи треба рахувати цих українців поляками й брати курс на колонізацію, чи треба боротися з цим ухилом» [6, арк. 67-68].

До консервування цієї проблеми призводили як рішення місцевого керівництва, так і позиція центральних органів влади. Прикладом останнього може бути заява Голови ДВК Слинько, підтримана в Наркомпросі Ряппо, що «На Поділлі поляків немає, а є тільки українці-католики, яких необхідно в терміновому порядку українізувати» [9, арк. 13].

Тому, як констатували представники Польської секції Подільського Губкому КП(б)У, це призводило до того, що на місцях представники влади применшували кількість польського населення, і інколи навіть відмовлялися визнавати його наявність. Зокрема, як зазначалося у доповіді працівника Польської секції «в Кам'янецькому окрузі Дунаєвському районі є села до 75-80% польського населення, в той час в Райвиконкомі не рахується жодного поляка, а тільки католики...Теж саме становище у Вінницькому окрузі... Проскурівському окрузі» [9, арк. 13].

Окрім того, було прийнято ряд постанов бюро губкому, окружкомів і районних керівників, спрямованих не тільки проти відкриття нових польських культпросвітніх закладів, а навіть на скорочення вже діючих.

Якщо впродовж 1921-1922 н.р. в Подільській губернії діяло 145 польських шкіл, де навчалося 5729 дітей [2, арк. 9], то, як зазначалося на спільному засіданні Польбюро Подільського губкому КП(б)У з представниками ЦК КП(б)У і Наркомосу УСРР (лютий 1924 р.), в 1923 р ця кількість майже не змінювалася, а на початок 1924 р. в губернії вже діяло лише 87 польських шкіл, змішаних – 12 і 2 дитячих будинку. Всього з 154 польських культпросвітзакладів, які були у 1922 р., на початку 1924 р. діючими залишився 101 [10, арк. 13]. На жовтень 1924 р. в губернії діяло 87 польських шкіл, в яких навчалося 4300 учнів, 18 українсько-польських – 355 учнів, 2 дитячих будинку – 113 дітей. Таким чином, понад 73% польських дітей залишалися поза школою (12928 чол.) [2, арк. 37].

Характерним прикладом скорочення польських шкіл був стан справ у Тульчинській окрузі: в Брацлавській волості було 20 польських шкіл, «а після районування її в Тульчинський округ»

залишилося 3 школи. Справедливості ради, зазначимо, що як наголошувалося у тогочасних документах, об'єктивними причинами скорочення польських шкіл була відсутність відповідного перперсолналу [9, арк. 13].

Питання полонізації шкільної справи в районах компактного проживання поляків набувало політичного характеру. Зокрема, представники Польбюро Подільського губкому КП(б)У так аргументували необхідність збільшення кількості польських навчальних закладів: «Про правильність нашої лінії свідчить той факт, що католицьке духовництво в окремих випадках виступає проти польських шкіл, як виховуючи «червоних чортів і грішників»... Там, де відсутні польські школи католицьке населення, навіть українське, навчає дітей дома нелегально, не бажаючи посилати їх українські школи» [9, арк. 15].

В свою чергу, противники полонізації освіти наголошували, що «необхідно звернути особливу увагу на розшарування польського села. Відмова від направлення дітей до українських шкіл, пояснюється не стільки національним, а релігійним і політичним моментом (школа радянська) Залучення дітей українців-католиків бідніших прошарків в українську радянську школу буде сприяти послабленню національної та релігійної замкнутості польського села» [9, арк. 16].

Щодо релігійної ситуації на Поділлі, то на середину 1920-х рр., на думку радянських органів, найбільш релігійним населенням були «євреї, потім поляки, потім українці-католики і на останньому місці українці-росіяни». При чому наголошувалося, що серед полків «дуже великий вплив мали ксьондзи, які по костелах кажуть загрозливі промови проти польської молоді, яка тягнеться до комсомолу а взагалі до радянської суспільності, в наслідок чого родина молоді примушує останню виходити з комсомолу та не брати участі в суспільному житті села» [6, арк. 68].

Слід зазначити, що на згаданій нараді були визнані помилковими попередні рішення губкому та окружкомів щодо скорочення польських культпросвітніх закладів і намічені заходи з їх усунення.

Хоча у умовах проведення політики коренізація національні меншини отримали певні права: формувати адміністративно-територіальні одиниці, розширення сітки культурно-освітніх установ, розвиток освіти, мистецтва, друкування літератури та періодичних видань національними мовами, та ці процеси тривали недовго. Наприкінці 1920-х рр. в умовах формування командно-адміністративної системи більшовицьке керівництво починає ототожнювати національно-культурне відродження як зростання націоналістичних тенденцій.

Будучи за своєю суттю пропагандистсько-агітаційною більшовицька національна політика в 1920-х рр. передовсім була спрямована на перевиховання національних меншин на засадах

комуністичної ідеології, їх як можна швидшої радянзації шляхом примушення їх до відмови від своїх національних традицій, укладу життя та способу господарювання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Держархів Вінницької області (далі ДАВіНО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 241.
2. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1683.
3. Мазур В.М. Особливості соціально-економічного та культурно-освітнього розвитку національних меншин в Україні (1920-1929): порівняльний аналіз. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 1999. 156 с.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ) Ф.-1. Оп. 20. Спр. 2496.
5. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 242.
6. ДАВіНО. Ф. П-31. Оп. 1. Спр. 190.
7. Глинський А.Б. Національні меншини на Україні. – Харків: Центрвидав, 1931. 77 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 539. Оп. 3 Спр. 278.
9. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1674.

Тетяна Кароєва

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ «ПОЛОЖЕННЯ ПРО МІСЬКІ Й СЕЛИЩНІ РАДИ» УСРР (1925)

Висвітлюється реорганізація діяльності Вінницької міської ради після прийняття першого в радянській Україні нормативного акту, що започаткував регламентацію прав та обов'язків управлінських структур в містах. Після 1925 р. міські ради нарешті отримали права юридичної особи, а у міських депутатів з'явилася можливість, хоч й обмежена, впливати на вирішення міських проблем.

Ключові слова: міська рада, Вінниця, місцеве самоврядування, міський депутат, виконком

За звичними словами «радянське будівництво» приховуються досить складні процеси розбудови радянської моделі управління державою. У 1920-х рр., коли, не маючи світових зразків та теоретичної основи, починали її конструювати, здвиги були колосальними. Перекресливши попередній імперський досвід управління країною, комуністи намагалися використати для цих цілей ради. Організація управління територіями за допомогою органів місцевого самоврядування була абсолютно логічною. В ув'язненні ідеологів комунізму саме ради як виборні управлінські структури